
УДК 81'23

О.В. Шевчук-Клюжева

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ

ДІТИ-БІЛІНГВИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті подано лінгвістичну характеристику явища білінгвізму. Розглянуто психолінгвістичні перспективи індивідуальної неодномовності у ранньому дитячому віці. Проаналізовано особливості класифікації дитячого білінгвізму в контексті світових практик. Окреслено специфіку формування українсько-російської дитячої двомовності крізь призму зміни пріоритетності первинного та вторинного щодо дитини соціумів.

Приділено увагу поняттю «білінгвальна мовна особистість» та висвітлено деякі аспекти світосприйняття дітьми-білінгвами.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, діти-білінгви, близькоспоріднений білінгвізм.

Мовна ситуація України протягом багатьох років є досить специфічною — державний статус української мови, задокументована офіційна одномовність, з одного боку, і масове поширення різних форм українсько-російської двомовності, перемикання мовних кодів між спорідненими мовами у різних комунікативних ситуаціях — з іншого. Попри сприятливі на сьогодні умови для повноправного відновлення втрачених у минулому позицій і функцій української мови, комунікативна потужність російської мови на території України із роками не зменшується. Такі обставини мають спонукати до певної активізації соціолінгвістичних досліджень із докладним аналізом ефективності загальнонаціональної мовної політики, але особлива увага, на нашу думку, має бути приділена саме дитячій дво- та багатомовності. Потрібно напрацьовувати теоретичний матеріал, здійснювати практичний аналіз дитячого мовлення, адже воно репрезентує реальну мовну ситуацію поза історичними та політичними інтерпретаціями. Кількісні

© О.В. ШЕВЧУК-КЛЮЖЕВА, 2019

показники комунікативної потужності російської мови у неформальному спілкуванні серед дітей та підлітків при офіційній українськомовності нашої освіти (до того ж російську мову практично не вивчають в Україні) демонструють очевидні прорахунки державної мовної політики.

Як відомо, у світі переважна більшість людей належать до категорії білінгвів та полілінгвів, і це, звичайно, є позитивним моментом, адже за останні роки було здійснено чимало досліджень, зокрема й тих, що сканують мозок людини, що дало можливість багатьом науковцям говорити про значну кількість когнітивних та інтелектуальних переваг білінгвізму [4]. Хоча відразу варто зазначити, що подібні експерименти спрямовані на дослідження, насамперед індивідуального, а не масового білінгвізму, проте мови, що становили білінгвальну пару, не належали до категорії близькоспоріднених у жодному із досліджень. Таким чином, загальнови-знаний фахівцями позитивний вплив індивідуальної дво- та багатомовності, може бути не так однозначно сприйнятий, зважаючи на особливості побутування масової українсько-російської двомовності серед різних вікових груп населення України. Західні дослідники, європейські та американські психологи і психолінгвісти, аналізуючи явище білінгвізму, описують його поза контекстом, зокрема політичним, що, наприклад, неможливо для нашої країни, де питання українсько-російської двомовності постійно стає інструментом політичної конфронтації. Заангажованість мовного питання, значна комунікативна підтримка російської мови, неконфліктність на побутовому рівні, відсутність мовної стійкості у громадян, поширення диглосних форм двомовності — усе це консервує проблему українсько-російської двомовності, призводить до розхитування норм як української, так і російської мов. Варто зазначити, що найбільш помітного негативного впливу у ситуації масової українсько-російської двомовності зазнає саме українська мова, де в усному мовленні білінгвів трапляються відхилення від норм української мови під впливом російської, яке полягає в заміні не окремих одиниць (фонем, морфем, лексем, синтаксем), а їхніх характеристик, притаманних українській мові, що підміняються російськомовними ознаками, до того ж цей процес відбувається не ізольовано, а в межах системи. Щодо російської мови, то тут мусимо констатувати, що на її норми часте перемикання споріднених мовних кодів має менш істотний вплив, хоча й при побіжному аналізі мовлення українсько-російських білінгвів із домінантною російською мовою, можна відзначити наявність впливу української мови на різні рівні російської мовної системи, зокрема на фонетику та граматику. І це дозволяє говорити про закріплення місцевих особливостей російської мови на території України, яка лишається відірваною від свого літературного варіанта.

Різні аспекти вивчення білінгвальних ситуацій, зокрема і їхній вплив на розвиток комунікативних практик двомовних дітей, були висвітлені в роботах Л. Виготського, Ч. Осгуда, В. Ламберта.

Щодо питання дитячого білінгвізму, то воно досить популярне в світі. Західні дослідники, насамперед, підкреслюють позитивні моменти

раннього дитячого білінгвізму. Згідно з останніми даними, що були репрезентовані Вашингтонським університетом, основна відмінність між одномовними та двомовними дітьми вже простежується у віці до одного року, тобто до того, як дитина починає вимовляти перші слова. Такі експериментальні дослідження підтверджують користь раннього білінгвізму, адже спілкування із немовлятами декількома мовами одночасно стимулює інтелектуальний розвиток. Варто згадати дослідження Майкла Сігала (Michael Siegal) з університету Шеффілда, який разом із колегами оцінював здатність білінгвальних дітей розпізнавати порушення базових правил спілкування [3], згодом його методика була активно використана італійськими науковцями. Дослідження дитячого білінгвізму, що здійснюються науковці Європи та США, спрямовані на висвітлення як загальнонаукових аспектів явища дитячої двомовності, так і мають на меті практичне значення, що стосується мовно-культурної адаптації дітей-мігрантів. Варто відзначити, що на якнайшвидшу комунікативну адаптацію спрямована, по суті, вся система освіти, тобто європейські країни, із чітко визначеною мовною політикою та пріоритетом державної мови (мов), усвідомлюючи при цьому неоднорідність власного населення та мобільність людей у світі загалом, систематично, чітко й послідовно орієнтують неодномовних дітей на важливість опанування на високому рівні саме офіційної для певної країни мови, яка через освітні заклади пришвидшеними темпами стає, якщо не другою рідною, то принаймні домінантною [9]. Наприклад, стабільна у мовному питанні шведська система освіти, коли починає працювати з неодномовними дітьми, застосовує індивідуальний підхід, а саме — активно досліджує з регулярною звітністю анамнез білінгва. У шведських школах ведуть «дорожню карту білінгва» (Road Card Bilingual): декілька фахівців відразу аналізують рівень знань кожної з контактних мов для дитини, психолог визначає умови перемикання мовних кодів і наскільки вони є комфортними, логопед аналізує фонетичні особливості мовної репрезентації, батьки також мають брати активну участь у процесі входження дитини в новий мовний колектив [7]. Очевидно, що весь цей процес послідовної роботи з неодномовними дітьми допомагає європейським країнам контролювати внутрішньомовну стабільність у межах своїх кордонів.

Говорячи про українські мовні реалії і білінгвальних дітей, варто звернути увагу на той факт, що наша система освіти, на відміну від європейських країн, уникає конкретних дій та чітких методичних рекомендацій щодо роботи з дітьми, які належать до категорії українсько-російських двомовців: ніяким чином не визначається форма двомовності таких дітей, рівень знань та комунікативна потужність кожної з контактних мов.

Специфіка українсько-російської дитячої двомовності полягає в тому, що процес постання різних її варіантів не може бути повноцінно контрольованим та регульованим. Ключовим моментом у такому контексті є поняття первинного (безпосереднього) та вторинного (опосередкованого)

соціумів та зміна їхньої пріоритетності. Так, припустимо, якщо батьки дитини та найближчі родичі, які певний час є єдиною можливим колом її спілкування, мають певну стратегію мовного виховання і це, наприклад, базова українська з нерідною англійською, яка вивчається паралельно з рідною, то корективи все одно доведеться в таку стратегію вносити, коли дитина почне стихійно опановувати російську мову через контактування з іншими дітьми, через доступний російськомовний контент (мультими, відео) у мережі Інтернет, через входження в певні неодномовні дитячі колективи — садочок / школа, інші активності. Таким чином, українсько-російська двомовність буде формуватися при бажанні чи не бажанні батьків та самої дитини, оскільки так складається мовна ситуація в нашій країні, тому переважну більшість дітей можна визначати як білінгвів із різним ступенем володіння контактними мовами. Європейські дослідники, визначаючи особливості дитячої двомовності, схильні виділяти такі її різновиди: конкурентна, що, насамперед, залежить від ситуації спілкування; вибірна, що формується за принципом «мова — тема спілкування»; про складну дитячу двомовність говорять, якщо в мовленні білінгвальних дітей наявна міжмовна інтерференція; та координативна двомовність, що характеризується повноцінним розвитком мовленнєвих практик контактних мов. Зважаючи на світовий досвід, можна говорити про те, що найчастіше дітям притаманна конкурентно-складна двомовність. Українські діти так само підтверджують цю тенденцію, адже переважна більшість двомовців проходить етап змішування контактних мов різної інтенсивності — від інтерференційних відхилень на рівні фонетики, лексики, граматики до повного нерозрізнення мовних систем і сприймання їх, як єдиного джерела мовних засобів. Серед факторів, що впливають на поширення мішаної українсько-російської форми двомовності у дітей, найголовнішими є одномовність / двомовність родини, що формує мовну стійкість, або навпаки — не формує її зовсім; рівень знань та комунікативна потужність контактних мов. У контексті визначення білінгвальних типів доречно звернути увагу на ще один своєрідний прояв двобічного білінгвізму споріднених мов, коли кожному з учасників комунікативного акту притаманне користування своєю мовою, і при цьому комунікативний акт відбувається, адже співрозмовники розуміють один одного — дуалінгвізм [8: 22]. Застосовуючи метод безпосереднього «включеного» спостереження, можемо констатувати, що двомовні діти дошкільного та молодшого шкільного віку (5 — 7 років) досить часто демонструють дуалінгвальний тип білінгвізму під час неформального спілкування, де головною умовою є досягнення комунікативної мети із акцентом на зміст, а не на форму повідомлення, і тому учасникам комунікації комфортніше / простіше не перемикає мовні коди, а лишатися у межах своїх домінуючих мов. Цей факт, насамперед, свідчить про досить високий рівень знань кожної з контактних мов.

Розглядаючи мовлення українсько-російських білінгвів, варто звернути увагу на дослідження О. Данилевської, де була здійснена спроба ви-

значити та схарактеризувати типові моделі мовної поведінки школярів м. Києва. Дослідниця дійшла висновку, що диглосне мовне середовище шкіл спричиняє поглиблення індивідуальної двомовності як українськомовних, так і російськомовних дітей, а стихійне пристосування школярів до мовної ситуації свідчить про дифузність мовного простору і слабку керуваність процесів свідомого впливу на мовну ситуацію [2]. Ця наукова розвідка в черговий раз підтверджує думку про те, що українська система освіти ігнорує реальну двомовність учнів і не намагається формувати найбільш правильний у цій ситуації координативний тип білінгвізму.

Усвідомлення важливості правильної інтерпретації ситуації неодномовності України набуває ключового значення, коли ми говоримо про формування дитячої білінгвальної мовної особистості. При опануванні другої мови (відповідно і культури) постає питання формування нової свідомості — єдиної у своїй дуальності, взаємозбагаченої за рахунок долучення до іншої концептуальної системи відображення світу. Натомість в українсько-російських білінгвів зовсім інша ситуація, і у цьому є наша найбільша проблема, з одного боку, але й перевага — з іншого, адже більшість українських дітей-білінгвів не сприймають свою домінуючу російську мову як ознаку належності до російської культури чи народу. Важливого значення набуває питання репрезентації картин світу українсько-російських дітей-білінгвів, оскільки, на нашу думку, відбувається певна деформованість сприймання світу через мову, що не функціонує в суспільстві на 100%, і можна припустити, що для багатьох українсько-російських дітей-білінгвів одна картина світу представлена двома мовами, або спрощеними мовними кодами, активність яких уже залежить від ситуації спілкування. Така ситуація, звичайно, впливає на повноцінне побутування кожної з контактних мов, адже постійне перемикавання мовних кодів нівелює значення, якою мовою здійснюється комунікативний акт.

Отже, мовлення двомовних дітей із різною домінуючою мовою, варто вивчати з метою корегування мовленнєвої поведінки: розробляти рекомендації щодо збереження механізмів мовної стійкості для дітей із базовою українською мовою, яка лишається домінуючою в перспективі. Не менш важливо працювати над розширенням функцій української мови для дітей із базовою та домінуючою російською мовою, оскільки сьогодні використання української мови для цієї групи українсько-російських білінгвів є чітко регламентованою вимогами навчального процесу і тільки цим. Попри належність до будь-якої групи українсько-російських білінгвів — активних чи пасивних, необхідно дбати про відсутність, чи хоча б суттєво зменшити кількість, інтерференційних відхилень, а також процесів змішування контактних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. К вопросу о многоязычии в детском возрасте. Проблемы развития психики. Москва, 1983. Т. 3.
2. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 56 — 67.

3. Діти-білінгви краще володіють важливими навиками спілкування. URL: <http://www.osvita.org.ua/news/49403.html>
4. Armon-Lotem S., De Jong J., Meir N. (2015). Assessing Multilingual Children Disentangling Bilingualism from Language Impairment. *British Library*. P. 376.
5. Evrin M., Osgood C. Second language learning and bilingualism, *Journal of Abnormal and Social Psychology, Supplement to XLIX*, 1954.
6. Lambert W.E. *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US: Stanford U. Press, 1972.
7. Language policies and early bilingual education in Sweden. Centre for Research on Bilingualism, Department of Swedish Language and Multilingualism. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:726839/FULLTEXT01.pdf>
8. Lincoln P.C. Dual-lingualism: Passive bilingualism in action. *Te Reo*, 1979. P. 22, 65 — 72.
9. Saunders G. *Bilingual children: from birth to teens*. Multilingual Matters Ltd, 1988. P. 274.

REFERENCES

1. Vygotsky, L. (1983). The question of multilingualism in childhood. *Problems of development of the psyche*. Vol. 3. Moscow (in Rus.).
2. Danylevska, O. (2013). Types of Linguistic Behavior of Kyiv Students. *Ukrainian Language*, 2, 56 — 67 (in Ukr.).
3. Bilingual children have a better knowledge of communication skills. URL: <http://www.osvita.org.ua/news/49403.html> (Accessed 10.04.2019).
4. Armon-Lotem, S., De Jong, J., Meir, N. (2015). Assessing Multilingual Children Disentangling Bilingualism from Language Impairment. *British Library*. P. 376 (in Eng.).
5. Evrin, M., Osgood, C. (1954). Second language learning and bilingualism, *Journal of Abnormal and Social Psychology, Supplement to XLIX* (in Eng.).
6. Lambert, W.E. (1972). *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US: Stanford U. Press (in Eng.).
7. Language policies and early bilingual education in Sweden. Centre for Research on Bilingualism, Department of Swedish Language and Multilingualism. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:726839/FULLTEXT01.pdf> (Accessed 10.04.2019).
8. Lincoln, P.C. (1979). Dual-lingualism: Passive bilingualism in action. P. 22, 65 — 72. *Te Reo* (in Eng.).
9. Saunders, G. (1988). *Bilingual children: from birth to teens*. Multilingual Matters Ltd. P. 274 (in Eng.).

Статтю отримано 12.04.2019

O.V. Shevchuk-Kliuzheva

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv

BILINGUAL CHILDREN: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITY

The paper outlines language situation in our country in the context of occurrence of various forms of child's Ukrainian-Russian bilingualism and provides linguistic description of the phenomenon of bilingualism. It is examined the psycholinguistic perspectives of individual non-monolingualism in early childhood. The authors analyse the features of the classification of child bilingualism in the context of world practice and present typical models of language behaviour of Ukrainian older pupils. It is drawn attention to spreading of a specific type of bilingualism, namely, the dualilingualism, which is peculiar to a certain category of bilingual children of pre-school and primary school age in a situation of informal communication, when each participant of communicative act retains his dominant language. At the same time, the communicative goal of such act is being achieved. The paper defines the specifics of the formation of Ukrainian-Russian child's bilingualism in the light of changing the priority of the primary and secondary societies for a child. It is specified the necessity of reviewing the strategy of language behaviour of a certain category of children due to spontaneous acquirement of the contact (Russian) language. This fact has a direct influence on children's Ukrainian speech.

It is paid attention to the notion "bilingual language personality" and covered some aspects of worldview of bilingual children. In terms of language worldbuilding of Ukrainian-Russian

bilingual children, the authors draw attention to the fact that comprehensive presence of Ukrainian language is complicated by powerful communicative influence of Russian language. That is why, active Ukrainian-Russian bilingual children rather often do not feel the difference between the related language codes that in practice results in spreading of mixed forms of speech (surzhik). The speech of Ukrainian-Russian bilingual children should be actively studied in order to make adjustments to children's language behaviour exactly at an early age through educational mechanisms, develop recommendations for working-out of language resistance, as well as to form, first of all, coordinated rather than mixed bilingualism.

Keywords: *language situation, language policy, bilingual children, closely related bilingualism bilingualism.*